

BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİ VƏ ONUN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Dünyanın bir çox ölkəsi dövlət səviyyəsində daim ehtiyat çatışmazlığı problemi və əhalinin ehtiyaclarını maksimal şəkildə tam ödəmək üçün onların səmərəli paylanması zərurəti ilə üzləşir. Təcrübədə bu problemlərin həlli, mövcud ehtiyatların daha vacib fəaliyyət növlərinə yönləndirilməsi, həmçinin istifadə edilməyən və ya səmərəsiz istifadə edilən ehtiyatları azad etmək üçün mövcud fəaliyyət proseslərinin optimallaşdırılması yolu ilə əldə edilməlidir. Bu, fəaliyyətin nəticələrini qiymətləndirmək və əsas inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək üçün keyfiyyət göstəricilərindən istifadə etməklə, idarəetmə fəaliyyətinin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin və büdcə xərclərinin nəticəliliyinin planlaşdırılması və monitoring sisteminin istifadəsini nəzərdə tutur. Bu cür sistem büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi faktını deyil, bu və ya digər fəaliyyət nəticəsinə çatıb-çatmamağı təyin etməklə bu kimi xərclərin səmərəliliyinə imkan verir. Belə bir sistem dövlət orqanlarının idarəetmə fəaliyyəti sahəsində yaranan dar və problemləli sahələri müəyyənləşdirir, eləcə də onların fəaliyyətlərin korrekt planlaşdırılmasını həyata keçirməyə kömək edir

Effektiv büdcə xərcləri sisteminin formalaşma problemlərinin öyrənilməsi adekvat xərc formalarının və onların qiymətləndirilmə meyarlarının axtarılmasını nəzərdə tutur.

Hal-hazırda dövlət maliyyəsi nəzəriyyəsindəki araşdırmaların aktual istiqaməti ictimai sektorun ehtiyatlarının istifadəsi ilə əlaqədardır. Müəlliflər daha ümumi "dövlət xərcləri" kateqoriyasını araşdırırlar. "İctimai xərclər", "dövlət xərcləri" və "büdcə xərcləri" anlayışları eyni deyil. Dövlət, ictimai xərclər sahəsinə dövlət sığortası və dövlət krediti daxildir. Buna baxmayaraq, iqtisadi ədəbiyyatda təsvir edilən və dövlət xərclərinə ünvanlanan yanaşmalar büdcə xərclərinə də tətbiq edilir.

Belə ehtiyat yanaşması çərçivəsində araşdırmalar L.İ.Yakobsonun işlərində təqdim edilir. L.İ.Yakobson, "ictimai xərclər" anlayışını, ictimai nemətə olan ehtiyac-ları ödəmək və ədalətlik meyarı baxımından əsaslandırılmış təkrar bölüşdürücü tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün ictimai sektorun ehtiyatlarından məqsədyönlü istifadə kimi araşdırır. Öz növbəsində dövlət xərclərinin istiqamətlərini, formasını, strukturunu və miqyaslarını müəyyən edən rəsonallıq və səmərəlilik meyarları məqsədli istiqə-

mətlə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasının Büdcə Məcəlləsi ilə tənzimlənən büdcə xərclərinin formalarının çeşidlənməsi, ölkə inkişafının daxili problemlərinin həll səviyyəsini, dünya birliyi ilə qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf dərəcəsini, dövlətin bütün funksiyalarının icrasını, fəaliyyət istiqamətlərinin prioritetini sisteməlik şəkildə əks etdirməyə və dövlət tənzimləmə prosesinin təsirini qiymətləndirməyə imkan verir.

Fikrimizcə, *büdcədənənar transfer* formaları xüsusi maraq bildirir.

Transferlər yuxarı büdcədən planlaşdırıldığı və bölüşdürüldüyü üçün seçilmiş transfer formasının təsirini proqnozlaşdırmaq və ərazinin inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaq olduqca çətinidir. Bütün büdcə xərcləri sisteminin fəaliyyətinin nəticəsi konkret şərtlərdə transfer formasının seçilməsindən asılıdır. Onların təqdim edilmə şərtlərini və qiymətləndirmə meyarlarını müəyyən edək.

“Büdcə xərclərinin nəticəliliyi və səmərəliliyi” monoqrafiyasında müəlliflər büdcədənənar transferlərin təqdim edilməsinin nəticəliliyini ayırd edirlər [3]. Müəlliflərin ayırdığı meyarları (indikatorları) təhlil edərək, qeyd etmək lazımdır ki, onların nöqtəyi-nəzərinə əsasən qiymətləndirmə büdcə xərclərinin qənaətcilliyi, bəzi hallarda təqdim edilən dövlət və bələdiyyə xidmətlərinin sayının çoxaldılması ilə nəticələnir.

Müəlliflər büdcə təminatının səviyyəsini tənzimləmək üçün dotasiyaları, “*göstərilən xidmətlərin sayının artırılması*” və “*büdcə xidmətlərinin son minimal səviyyəsini (standartını) qoruyarkən maya dəyərinin azaldılması*” göstəricilərindən istifadə edərək qiymətləndirməyi təklif edirlər. Seçilən göstəricilər ehtiyat yanaşması çərçivəsində təsvir etdiyimiz büdcə ehtiyatlarından istifadənin qənaətcillik meyarlarına uyğundur. Lakin bu, vəsaitlərdən istifadənin yalnız bir tərəfidir. Dotasiyalar üçün, məsələn, bütün səviyyələrdə dövlət orqanlarının cəhd etdikləri həm qənaətcilliyi, həm məhsuldarlığı, həm də nəticəliliyi ümumiləşdirən büdcə vəsaitlərindən daha rəşional istifadə etmək üçün dövlət orqanlarının stimullaşdırılması meyarını əlavə etmək lazımdır.

Müəlliflər subsidiyaların verilməsinin nəticəvilik indikatorlarına aid edirlər: daha böyük həcmdə və ya daha yüksək keyfiyyətdə büdcə xidmətləri göstərməsi üçün dövlət hakimiyyəti orqanlarının stimullaşdırılması; büdcə xidmətlərinin təqdim edilməsinin daha qənaətli üsulunun seçilməsi. Subsidiyalar büdcə xərclərinin birgə maliyyələşdirilmə proqramları çərçivəsində ayrılırsa, özünün maliyyə, vergi potensialını artırmaq üçün dövlət hakimiyyəti orqanlarının stimullaşdırılması nəticəliliyin mühüm indikatoru olacaq ki, bu da gələcəkdə regional hakimiyyət orqanlarının və bələdiyyə idarəçiliyin həyata keçirilən proqramlarda iştirak sayını çoxaltmağa, ərazilərin əhalisinin üstünlüklərinə müvafiq olaraq ehtiyatlardan istifadənin adekvatlığını yüksəltməyə imkan verəcək. Seçilmiş stimullaşdırma indikatoru büdcə vəsaitlərindən istifadənin rəşionallıq meyarının yerinə yetirilməsinə səbəb olacaq.

Müəlliflərin fikrincə, subsidiyaların verilməsi məsələlərindən biri də büdcə sisteminin səviyyələri arasında qanunla müəyyən edilmiş xərc səlahiyyətlərinin ayrılmasının korreksiyasıdır. Bu, dövlət hakimiyyəti orqanlarının əhaliyə dövlət və bələdiyyə xidmətlərində öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olduqca aktual məsələdir.

Lakin, məsələnin bu cür qoyuluşunda subvensiyaların nəticəliliyinin ayrılmış indikatorları kifayət deyil: həvalə edilmiş büdcə xidmətinin göstərilməsinin maya dəyərinin azaldılması; həvalə edilmiş büdcə xidmətində istehlakçıların məmnunluq səviyyəsini yüksəldilməsi; həvalə edilmiş səlahiyyətlərin idarə edilməsi üçün xərclə-

rin azaldılması. Səlahiyyətlərin idarə edilməsi üçün xərclərin azaldılması indikato-ru olduqca mübahisəlidir, çünki yuxarı hakimiyyət orqanlarının xərc öhdəliklərinin maliyyələşdirilməsində iştirakı aşağı strukturların vəzifə və funksiyalarının yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyəti azaltmır.

Bundan başqa, subvensiyalar ayrılarkən ümumi makroiqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi üçün bölgünün məqsədli xarakterini əldə etmək, regional hakimiyyət orqanlarının və bələdiyyə qurumların işindəki çatışmazlıqları aradan qaldırmaq vacibdir.

Ümumiyyətlə, büdcələrarası transferləri qiymətləndirərkən, əvvəl sadalanan digər vəsaitləri də əhatə edən büdcə vəsaitlərindən istifadənin rasionallığı və səmərəliliyinin iki vacib meyarına riayət etmək lazımdır.

Bir çox müəlliflər nəticəlilik meyarını xüsusi olaraq qeyd edirlər. Məsələn, Yakobson L.İ. deyir: “Ümumiyyətlə, büdcə xərclərin nəticəliliyini yüksəltmək və qənaətcilliyini təmin etmək xeyli asan olur. Əgər xərclər ən əvvəldən konkret məqsəd və məsələlər kəsiyində daha tez qurulursa, nəinki onların idarələri, bölmələri kəsiyində və s.”.

Bizim nəzərimizdən, nəticəlilik meyarını ümumiləşdirmək, xərcləri yalnız nəticənin yerinə yetirilməsi baxımından təhlil etmək lazım deyil. Nəticəlilik, büdcə vəsaitlərinin tam qiymətləndirilməsi üçün lazım olan meyarlardan biri olaraq, nəticənin qoyulmuş hədəflərə uyğunluğunu xarakterizə edir. Ehtiyatların qənaətcilliyini də həmçinin xərclərin rasionallığını tam miqyasda qiymətləndirməyə imkan vermir, çünki xərclərin artması məhsulun (xidmətlərin) sayının çoxalması ilə bağlı ola bilər, yəni büdcə xərclərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin mühüm kəmiyyət meyarlarının biri kimi məhz xərclərin məhsuldarlığını nəzərə almaq çox vacibdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Ataşov, B.X. Maliyyə bazarları: dərslik / B. X. Ataşov; elmi red. N.A.Novruzov. - Bakı: Kooperasiya nəşriyyatı, 2016.- 456 s.
2. Результативность и эффективность бюджетных расходов. Монография / под ред. Руковой А.В. и др. М.: Книжная редакция «Финансы», 2009.-720с.
3. Якобсон Л.И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика: учебник для вузов. М.: ГУ ВШЭ, 2000. -367с.